

В.Ю. Артемов, кандидат юридичних наук,
доцент
Національна академія Служби безпеки
України

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

В статті зроблено системний аналіз змісту деонтологічної складової ключових компетенцій, окреслені шляхи створення онтології компетентнісного підходу в системі вищої професійної освіти та онтологічного моделювання змісту деонтологічної складової ключових компетенцій, запропоновано використовувати деонтичну логіку для формування зв'язків між складовими онтології.

Ключові слова: ключові компетенції, онтологія компетентнісного підходу, онтологічна модель змісту деонтологічної складової ключових компетенцій.

Постановка проблеми. В умовах перебудови системи світоглядних цінностей в суспільстві та державі вже не достатньо готувати лише фахівця як вузького спеціаліста високої кваліфікації, який має достатній обсяг знань, умінь і навичок в технічній і правовій сфері. Насамперед необхідно сформуванню його як особистість, яка володіє високою правовою культурою, здатною адекватно діяти в складних ситуаціях, впевнено вирішувати колізії, які не завжди передбачені посадовими інструкціями. В сучасних умовах, конкурентним буде професіонал який проявляє на практиці свої прагнення і здібності (готовності) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, навички, особисті якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності, усвідомлюючи соціальну значущість і особисту відповідальність за її результати, а також необхідність постійного самовдосконалення. Безумовно, забезпечення компетентнісного підходу щодо вдосконалення системи підготовки фахівців не є простим завданням. Адже орієнтація на творчий підхід та свободу волевиявлення особистості може призвести до правового нігілізму або втрати пильності, що є неприпустимим в системі правозахисної діяльності, якої є захист інформації з обмеженим доступом.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Нами була ретельно проаналізована історіографія даної проблеми, окремі питання якої досліджували визначні науковці, зокрема іноземці Г. Якоби, Н. Гартман, Т. Грубер, Д. Мак Гиннес, Н. Ной [1-4], росіяни О.В. Комарова, А.В. Бочарова та вітчизняні вчені Ф.І. Андон, А.Я. Гладун, В.А. Резниченко [5, 6] та ін.

Мета дослідження полягає у концептуалізації поняття «належного» в контексті формування змісту деонтологічної компетенції фахівця в системі професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, існують різні тлумачення терміну «деонтологічна компетенція фахівця», які даються йому в різних дисциплінах і галузях професійної діяльності. Безумовно, важливим є те, що в цьому терміні проявляється національний дух, менталітет нації, відображається ментальна картина світу. Поняття «належне» в українській,

російській, англійській та німецькій мовах не є абсолютно тотожними. Далі аналізу піддавалися зв'язку концепту «належне» з поняттями «обов'язок» та «ризик». Представлено, що належне породжує обов'язки, а *суцше* – ризик. Показано, що ризик є продуктом, який постійно виробляється суспільством, причому це виробництво легітимне, що здійснюється у всіх сферах життєдіяльності. Ризики з'являються завжди, коли мова йде про прийняття рішень в умовах неповної інформації. Особливу увагу потребує диференціація понять «належне» і «обов'язки». Адже, диференціювати ці поняття дуже важливо з позицій організації навчально-виховного процесу. Ми пропонуємо визначати *належне* як внутрішню тонку, піднесену субстанцію, яка перетворює сприйняття ціннісної картини світу в рішення особистого завдання конкретною особою в певній ситуації. *Обов'язки* породжують санкції, «належне» пробуджує совість. Усвідомлення належного притаманне всім без винятку людям. Реалії життя, дефекти виховання ситуативно призводять до деформації цього почуття. Особливо небезпечна професійна деформація. Це в першу чергу відноситься до професій, що здобувається у вищих навчальних закладах (ВНЗ), декларованих в новому Законі України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 року як вищі навчальні заклади зі специфічними формами навчання. Таким чином, вперше було доведено, що загальні положення деонтології можуть застосовуватися не лише тоді, коли мова йде про взаємовідносини між особистостями, особистістю і суспільством, а зрештою й особистістю і злочинним світом, але й тоді, коли мова йде про особистості та її поведінку в надзвичайних ситуаціях. В результаті нами було виявлено та сформульовано протиріччя між високими вимогами суспільства, що пред'являються до ефективної професійної діяльності фахівців, від яких залежить свобода, життя і здоров'я громадян, безпека держави й суспільства, і низьким рівнем їх особистої відповідальності і готовності до належної поведінки в умовах, які диктуються об'єктивною реальністю сьогодення й найближчого майбутнього.

Тут цікавим є аналіз причин та джерел виникнення відчуття «належного». На класичному етапі розвитку науки джерелом належного вважався Вищий розум. І.Кант на цій основі сформулював свої категоричні імперативи. На некласичному і постнекласичному етапах розвитку науки ця ідея піддавалася критиці. Однак, до теперішнього часу єдиної точки зору з цього питання не існує. На нашу думку в принципі не може бути єдиної причини і єдиного джерела такої складної і піднесеної субстанції яким є «належне». В попередніх статтях [7; 8] вже робилося припущення щодо генетичної природи цього явища як про одне зі складових походження «належного». В відповідності із цим припущенням у давні часи особи, які не виявляли належної поведінки в умовах виживання, колективного полювання, бійки з ворогами, виганялися з людського стада та, гинули, не лишаючи нащадків. В результаті у основної частини людської общини гени, що відповідають за належну поведінку, накопичувалися. У той же час у кожного члена суспільства існували групи генів, які відповідають за почуття самозбереження. Останні часто мають більш сильний характер. В результаті

взаємовпливу цих груп генів виникає певна хитка рівновага, яка знаходиться під сильним впливом нефізичних факторів: сумління, виховання, суспільної думки тощо. Таким чином, на нашу думку, в результаті антропологічного розвитку сформувався фактор «належного» та належної поведінки у свідомості людей, який, хочемо ми того чи не хочемо, здатний тривожити сумління і є джерелом нашого іноді болісного вибору в повсякденних й екстраординарних ситуаціях. Вкрай важливим є те, що цей генетичний фактор повинен прийматися до уваги і враховуватися в процедурах підбору і відбору, які здійснюються у ВНЗ зі специфічними формами навчання. У зв'язку з цим виявлено потребу перегляду ключових і базових компетенцій, виділення і чіткого визначення ролі і місця, сутності та змісту деонтологічної складової в системі професійних і соціальних компетенцій.

Процес розвитку сучасного суспільства характеризується постійно зростаючою роллю новітніх технологій в освіті. Одним з таких напрямків стала поява онтологічних технологій та їх використання в освіті. У класичному розумінні онтологія – це вчення про абстрактні визначення сутності. У неklasичний період розвитку науки Г. Якоби, С.Л. Франк і Н. Гартман [1; 2] визначають онтологію як нову предметну філософію буття. Нова онтологія виробила надзвичайно широке поняття реальності, визнаючи в той же час повну реальність духу. У постнеklasичний період онтологія перетворилася в інструмент системного аналізу предметних сфер (Т. Грубер, М. Болдирєв, Н. Гуарино [3; 4]). Вона забезпечує цілісне відображення сукупності понять, які характеризують предметну галузь, і їх зв'язки. Сучасним науковим співтовариством робилися багаторазові спроби стандартизувати методологію побудови онтологій. Найбільш успішною вважається розробка стандарту онтологічного дослідження IDEF5 (Integrated DEFinition). Однак, онтологічний підхід для виявлення сутності і змісту, ролі і місця деонтологічних компоненти у складі ключових компетенцій пропонувався в попередніх роботах [7; 8]. Далі досліджувався поняття компетенції у професійному та освітньому середовищі. Показано, що існує проблема онтологічної невідповідності освітньої та професійної галузей знань. Показано, що ні проект TRACE, який реалізується Європейським Союзом в інтересах гармонізації рамок кваліфікацій, ні стандарт SWEBOOK ISI 19759-2005, розроблений ISO, не описує ті знання, що їх повинен мати фахівець, який вже пропрацював кілька років у конкретній галузі, не в змозі подолати діалектичних протиріч між змістом компетенцій в освітній і професійній сферах діяльності. У зв'язку з цим, нами запропоновано онтологічний підхід (в постнеklasичному змісті і значенні), який полягає в побудові ієрархії компетенцій як найбільш ефективного засобу відображення сутності і змісту компетентнісного навчання, що відрізняються особливими вимогами щодо належної поведінки та професійних обов'язків. Показано, що «належне» є цілісною сутністю, яка відбиває ціннісне сприйняття світу. Навпаки, обов'язки завжди глибоко диференційовані і діляться за рівнями. В результаті проведених досліджень показано, що деонтологічна компонента в структурі компетенцій має множинний характер, що допускає розподіл її

складових за рівнями. Була запропонована ієрархія компетенцій, верхній рівень якої традиційно названий рівнем ключових компетенцій, а нижній – рівнем компетенцій предметних сфер. При цьому верхній рівень містить компетенції, інваріантні відносно галузей професійної діяльності, а нижній – адаптовані до конкретних професійним або предметних галузей. Компетентність кожного рівня має межі застосовності. Компетенції нижнього рівня не скасовують компетенцій верхнього, але збагачують її новими змістами, вступаючи з ним у рефлексивний зв'язок. Зрештою було виявлено, що деонтологічна компонента компетентності являє собою множину, складові якого крім концепту належного можуть включати в себе також обов'язки, які мають загальнолюдський, загальногромадянський і специфічний вузкопрофесійний характер. У зв'язку з цим деонтологічну компоненту вдалося представити у вигляді семантичної мережі. В полі концепту «належне» цієї семантичної мережі були введені такі складові як відповідальність, честь, ризик, справедливість, совість, громадянськість, патріотизм, національна самосвідомість тощо. Предметні сфери мають вузько професійну спрямованість. Такий підхід забезпечує розробку моделі, а на її основі методичку деонтологічної підготовки в системі компетентнісного навчання, в тому числі у ВНЗ із специфічними формами навчання згідно з нормами нового Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 року.

В педагогіці авторитетними дослідниками, серед яких необхідно виділити О.В. Комарову, Ф.І. Андона, А.В. Бочарова, І.Ю. Гришанову, А.Я. Гладун, Ю.В. Рогушина, В.А. Резниченко [5; 6], онтологічне моделювання пропонується використовувати для побудови освітніх стандартів, або у дистанційному навчанні чи для тестування знань. Однак, використання онтологічної моделі для відображення змісту деонтологічної складової ключових компетенцій є новою задачею, яка раніше не ставилася і не вирішувалася в науковому плані. Існує безліч визначень моделі в наукових дослідженнях. По суті всі вони зводяться до двох: модель – це зразок, до якого треба прагнути, і модель – це інструмент для дослідження явищ і процесів у матеріальну та духовну житті. Онтологічна модель по своїй суті являє собою сконструйований в результаті інтелектуальних зусиль зразок, призначенням якого є дати пояснення іманентним проявам реалій матеріального й духовного життя, який неминуче певною мірою ідеалізує їх і до досягнення якого необхідно прикладати певні зусилля.

Призначенням такої моделі в нашому випадку є створення умов для визначення основних напрямків і принципів навчально-виховної роботи у вищій школі, що готує фахівців для професій, які характеризуються особливими вимогами щодо обов'язку і належної професійної поведінки.

Існують різні підходи до моделювання компетенцій. Нами обрано підхід, що базується на методології IDEF5, як найбільш поширеною у світовій практиці. Згідно з прийнятою методикою, розробка онтологічної моделі передбачає складання списку концептів, об'єднання їх в абстрактні і конкретні (предметно орієнтовані) класи, опис властивостей (атрибутів, слотів) та обмежень (фацетів), встановлення відносин агрегування,

узагальнення, злиття та розгалуження між класами. Нами була запропонована дворівнева модель змісту деонтологічної складової компетенцій. Верхній рівень моделі побудований на основі абстрактних класів, інваріантних щодо професійних напрямів. Вони характеризують компетенції, та морально-вольові якості, якими в принципі повинні володіти випускники ВНЗ із специфічними формами навчання відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 року. Нижній рівень являє собою множину, побудовану на основі концептів, які відповідають вимогам конкретних професій. Такий розподіл прийнято тому, що уявлення про належне і професійні обов'язки, що витікають з цього, у представників різних професій можуть цілком обґрунтовано і значною мірою відрізнятися. Абсолютно очевидно, що, наприклад, в адвоката і постового міліціонера співвідношення «сушого» і «належного» в професійній практиці істотно різняться. Суттєво важливим є також і те, що дворівневий спосіб побудови моделі відкриває можливості для адаптації раніше розроблених моделей до вимог нових професій, динаміка формування яких у сучасному світі дуже висока. Це дозволяє накопичувати досвід, багаторазово використовувати фрагменти раніше розроблених онтологій, знизити трудомісткість при формуванні професіограм. Відповідно до IDEF5 онтологічні моделі можуть містити тільки концепти, концепти й атрибути або будуватися на підставі логік, які описують зв'язки між концептами. Найчастіше для цих цілей використовують дескриптивну логіку.

Аналіз довів, що для побудови моделі змісту деонтологічної складової ключових компетенцій дескриптивна логіка не є ефективною бо вона була створена для побудови інформаційно-пошукових систем. Автором було запропоновано використовувати для опису зв'язків між концептами онтологічної моделі деонтичну логіку замість дескриптивної. Таке рішення є новим і раніше у практиці онтологічного моделювання не застосовувалося. Деонтична логіка являє собою розділ сучасної неklasичної логіки. Деонтична логіка оперує поняттями «дозволено», «обов'язково», «заборонено» та їх модифікаціями. Застосування деонтичної логіки сприяє розумінню логічних законів належного, яке необхідно для вирішення питань про його місце і роль у науковому та іншому знанні, про взаємні зв'язки норм і оцінок, норм і висловлювань, що застосовуються для опису компетенцій. Знання логічних законів, яким підпорядковується моральне і всяке інше міркування дозволяє зробити більш ясними уявлення про шляхи і методи формування компетенцій.

Висновки. Очевидно, що для різних спеціальностей та різних кваліфікаційних вимог онтологічна модель компетенцій прикладного рівня повинна відповідати роду діяльності фахівця. Це означає, що для спеціаліста в сфері захисту інформації з обмеженим доступом і для працівника інших правоохоронних органів прикладна модель повинна бути адаптована по-різному. Тому були вироблені рекомендації щодо способів формулювання визначень для деонтологічних складових компетенцій. Зокрема, показано, що стиль і рівень формулювання деонтологічних компетенцій потребує

особливої уваги. При формулюванні компетенцій слід уникати їх розширювального тлумачення, при написанні компетенцій слід використовувати дієслова в невизначеній формі і наказовому способі з урахуванням вимог деонтичної логіки, деонтологічні компетенції доцільно формулювати у вигляді концентрованих коротких висловів. Доведено, що у зв'язку з наявністю вузькопрофесійних складових належного і широкого кола обов'язків, мова повинна йти не про одну, а про множину моделей предметних сфер, кожна з яких теж являє собою множину концептів, класів, слотів і фацетів. Це робить актуальним питання щодо автоматизації процесу побудови таких моделей. Для цієї мети в світовій практиці використовується безліч програмних продуктів, найбільш поширеним з яких є система «Protege». В якості вдалого прикладу автоматизації процесу створення онтології на нашу думку міг би застосовуватися програмний засіб «Protege».

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернов С.А., Шевченко И.В. Фридрих Якоби и немецкий идеализм. // *Философские науки*, 2004, № 11. – 39–55.
2. Гартман Н.К. К основоположению онтологии / Пер. с нем. Ю.В. Медведева под ред. Д.В. Складнева. – СПб.: Наука, 2003. – 639 с.
3. Gruber Th. What is an Ontology// URL: <http://www-ksl.stanford.edu/kst/what-is-an-ontology.html>.
4. Noy N., Mc Guinness D.L. Ontology Development 101: A Guide to Creating Your First Ontology. // *Stanford Knowledge Systems Laboratory Technical Report KSL-01-05 and Stanford Medical Informatics Technical Report SMI-2001-0880*, March 2001. //URL:<http://protege.stanford.edu/publications/ontology>.
5. Андон Ф.И., Гришанова И.Ю., Резниченко В.А. Semantic Web как новая модель информационного пространства интернет / Ф. Андон, И. Гришанова, В. Резниченко // *Проблемы программирования. Специальный выпуск*. – 2008. – №2–4. – С.417–430.
6. Гладун А.Я., Рогушина Ю.В. Онтологии в корпоративных системах, Часть II // *Корпоративные системы №1 / 2006* //URL: <http://www.management.com.ua/ims/ims116.html>.
7. Артемов В.Ю. До питання категорій професійної зрілості, компетентності та готовності // *Проблеми освіти: наук. збірник / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України*. – К., 2011. – Вип. № 66. – Ч. 1. – С.162–165.
8. Артемов В.Ю. Деонтологічна складова компетентності співробітників силових структур і правоохоронних органів // *Вища освіта України. Тематичний випуск Наука і вища освіта* – 2013. – № 2, додаток 1/2013. – С. 104–110.

В.Ю. Артемов, кандидат юридических наук,
доцент
Национальная академия Службы
безопасности Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕОНТОЛОГИЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СПЕЦИАЛИСТА В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье произведен системный анализ деонтологической составляющей ключевых компетенций, обозначены пути создания онтологии компетентного подхода в системе высшего профессионального образования и онтологического моделирования деонтологической составляющей ключевых компетенций, предложено использовать деонтичную логику для формирования связей между составляющими онтологии.

Ключевые слова: ключевые компетенции, онтология компетентного подхода, онтологическая модель деонтологической составляющей ключевых компетенций.

V. Artemov, PhD in Legal Sciences, associate
professor
National Academy of Security Service of Ukraine

THEORETICAL BASIS FOR ESSENCE DEVELOPMENT OF SPECIALIST'S DEONTOLOGICAL COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM

In the article systematic analysis of the content of deontology component of core competencies have been done, the ways of creating ontology competence approach in the system of higher professional education and ontological modeling content deontology component of core competencies have been, the using of deontic logic to form connections between the component parts of ontology have been proposed.

Keywords: core competence, the competence ontology approach, the ontological content model deontologia component of core competencies.